

Marta Anacka

Migracje wewnętrzne a migracje zagraniczne.

Przypadek Polski okresu transformacji

Autoreferat rozprawy doktorskiej

Niniejsza praca wzięła się z przemożnego zdziwienia. Zdziwienia, któremu bliżej do filozofii nauki niż jakiegokolwiek jej dyscypliny. Zdziwienia podobnego do tego, jakiego doświadczył molierowski pan Jourdain, gdy odkrył, że mówi prozą. Moje „odkrycie” polegało na tym, że dostrzegłam, iż odmieniane przeze mnie przez wszystkie przypadki w dotychczasowej pracy badawczej pojęcie „migracji” niekoniecznie odnosi się do migracji zagranicznych, ale również, w szczególności, do migracji wewnętrznych; nieświadomość tego oczywistego faktu, nie wynikała, jak początkowo sądziłam, jedynie z mojego roztargnienia. Lektura zbioru przekładów najważniejszych artykułów z lat 1950. i 1960., dotyczących teoretycznych podstaw wyjaśniających mobilność ludzi, wybranych i opublikowanych przez polskich geografów w początkach lat 1970. (IG PAN 1972), zamiast przywieść z tego rzekomego roztargnienia do porządku, utwierdziła mnie jedynie w przekonaniu, że problem jest dużo głębszej natury. Poza dwoma modelami przedstawionymi w przywołanym zbiorze (Wolpert 1965; Lee 1966) żaden nie mógł pretendować do miana koncepcji uniwersalnej na tyle, by dostatecznie dobrze wyjaśniać zarówno migracje wewnętrzne jak i zagraniczne. Choć w opublikowanych artykułach operowano głównie ogólnym pojęciem „migracji” lub „mobilności” odnosiło się ono niemal wyłącznie do migracji wewnętrznych i to w oparciu o cechy tego specyficznego strumienia ludności modele te były weryfikowane.

Tę swoistą krótkowzroczność można jednak zaobserwować również po drugiej stronie naukowej barykady – wśród badaczy zajmujących się procesami mobilności zewnętrznej. Russel King i Ronald Skeldon zauważają, że grzbiety pozycji zaliczanych do kanonu literatury z zakresu studiów nad migracjami międzynarodowymi – *Age of Migration* Stephena Castles’a i Marka Millera, *Global Migration Crisis* Myrona Weiner’a, *Migration Theory* Caroline Brettel i Jamesa Hollifielda – obiecują dużo więcej niż rzeczywiście mają do zaoferowania; wszystkie one dotyczą jedynie zagranicznych wędrówek ludności¹. Mamy zatem do czynienia z dwoma odrębnymi nurtami w literaturze, choć pod wieloma względami badane procesy (migracje czy, szerzej, mobilność ludności) są nierozróżnialne. Nieliczni, którzy dostrzegli dychotomię w rozwoju studiów migracyjnych zgodnie przyznają, że kontynuowanie takiego przebiegu wypadków odbywa się ze szkodą dla nauki (Salt, Kitching 1992), że możliwa jest choćby częściowa integracja studiów przynajmniej wokół pewnych zagadnień (integracja migrantów czy związki migracji z rozwojem gospodarczym i społecznym) lub dzięki wykorzystaniu niektórych podejść (takich jak np. podejście systemowe, por. Pryor 1981; King, Skeldon 2010: 1632-1634). Zwłaszcza, że np. statystyczne modele formalne są w wielu wypadkach ślepe na kwestię określenia typu migracji (por. np. Willekens 2007)².

¹ Tak twierdzą R. King i R. Skeldon; trzeba jednak oddać sprawiedliwość przynajmniej S. Castles’owi i M. Millerowi, którzy w podtytule precyzują, że publikacja dotyczy migracji międzynarodowych.

² Oczywiście, owo teoretyczne i badawcze „pęknięcie” można wyjaśnić wieloma czynnikami – w przypadku obu rodzajów studiów korzysta się często z innych źródeł danych, wyspecjalizowali się w nich przedstawiciele

Celem niniejszej rozprawy jest analiza współczesnej mobilności wewnętrznej i zagranicznej mieszkańców Polski w sposób, który pozwala na zidentyfikowanie podobieństw i ewentualnych różnic pomiędzy tymi zjawiskami na poziomie ich struktury, rozpoznania wzajemnych zależności makro- i mikrostrukturalnych a także porównania ich konsekwencji ekonomicznych. Osią rozważań w niej prowadzonych jest *hipoteza o substytucyjności migracji zagranicznych i migracji wewnętrznych* (H1), pojawiająca się w nielicznych pozycjach jako założenie modelu (Thomas 1954, 1973), zagadnienie adresowane wprost i poddawane analizie (np. Baines 1985), wniosek poboczny z analiz o zasadniczo innym celu (niektóre z badań przywoływanych w: King, Skeldon 2010), intuicja (Kupiszewski 2005) lub mocno ugruntowana koncepcyjnie i empirycznie konkluzja (Okólski 2001). Substytucyjność rozumiana jest tu dwojako. Z jednej strony jest to cecha dwóch konkurencyjnych wobec siebie typów mobilności, które w danym momencie są przedmiotem wyboru jednostki; jej wynikiem jednak jest – i to jest drugie z przypisywanych analizowanemu pojęciu znaczeń – dająca się obserwować na poziomie makrostrukturalnym negatywna zależność pomiędzy wielkością strumienia migracji zagranicznych i migracji wewnętrznych w pewnym okresie. Przypadek Polski okresu transformacji (zwłaszcza zaś lat ostatnich) jest dla badania tego zagadnieniem doskonałym laboratorium – integracja Polski ze strukturami Unii Europejskiej opartej na filarze wolnego przepływu pracowników oraz wejście do strefy Schengen wyzwoliło mobilność międzynarodową z prawno-instytucjonalnych ograniczeń i w praktyce zrównało ją pod względem dostępności z mobilnością wewnętrzną.

Przesłanką dla występowania substytucyjności migracji zagranicznych i migracji wewnętrznych jest zbieżność profili grup osób je podejmujących, choć weryfikacja hipotezy mówiącej o tym, że *procesy mobilności wewnętrznej i mobilności zagranicznej wykazują się obecnie znaczącym podobieństwem i nie istnieją różnice pomiędzy migracją wewnętrzną i migracją zagraniczną w zakresie selektywności tego procesu* (H2) samo w sobie jest interesującym zagadnieniem. Z drugiej strony, konsekwencją istnienia substytucyjności różnych form mobilności jest możliwość określenia struktury preferencji na koszyku wyznaczonych przez nie strategii migracyjnych. To z kolei pozwala na sprawdzenie, czy rzeczywiście *migracja wewnętrzna jest strategią bardziej preferowaną niż migracja zagraniczna* (H3), czemu, wbrew najważniejszym teoriom mobilności (m.in. teoriom grawitacyjnym), zdają się przeczyć wyniki dotychczasowych badań w Polsce.

Tym, co w sposób zasadniczy odróżnia niniejszą rozprawę od dotychczas opublikowanych badań, jest skrupulatna ocena jakości włączanych do analiz źródeł danych i rozszerzenie ich listy o niewykorzystywane dotąd w zakresie studiów nad mobilnością wewnętrzną Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności³. Za jego znacznie większą przydatnością do badania struktury tego strumienia w Polsce w stosunku do danych ewidencji bieżącej ludności przemawia fakt, iż kategorie ludności, których udział w świetle oficjalnych

---

innych dyscyplin naukowych w związku z czym stosuje się w nich inne techniki analityczne, a różna waga i charakter problemów społecznych, politycznych czy gospodarczych związanych z oboma zjawiskami skutkuje tym, że różne są programy badawcze i źródła ich finansowania (King, Skeldon 2010: 1620).

³ Wykorzystanie BAEL do analiz mobilności wewnętrznej jest możliwe od 2006 r., od kiedy w ankiecie sondażowej dla gospodarstwa domowego pojawia się pytanie o miejsce zamieszkania na rok przed badaniem każdego z członków gospodarstwa domowego. W tym celu autorka opracowała liczącą 5148 rekordów unikalną bazę agregującą dane BAEL z lat 2007-2011.

statystyk jest powszechnie uważany za niedoszacowany (por. np. Śleszyński 2011), są w większym stopniu reprezentowane w danych BAEL (por. Tabela 1). Nie bez znaczenia dla jakości badań jest ponadto to, że zbiór ten pozwala na analizy na poziomie mikrostrukturalnym z uwzględnieniem znacznie bogatszego zasób informacji dotyczących badanych osób niż pozyskiwany w innych badaniach prowadzonych przez GUS.

Tabela 1. Udział wybranych kategorii ludności w strumieniu migracji wewnętrznych, Polska, 2007-2011[†].

Kategoria ludności	Udział kategorii ludności na podstawie danych BAEL, w proc. (a)	Udział kategorii ludności na podstawie danych PESEL, w proc. (b)	Statystyczna istotność różnicy udziałów (c)
Migrujący do miast	70.0	52.0	***
Migrujący w wieku poniżej 15 lat	13.7	21.0	***
Migrujący w wieku 20-24 lata	23.9	11.1	***
Migrujący w wieku 25-29 lat	22.7	19.8	***
Migrujący do województwa mazowieckiego	26.4	16.2	***

(a) zmiana miejsca zamieszkania związana z przekroczeniem granic administracyjnych gmin.

(b) migracje gminne na pobyt stały.

(c) poziom istotności: *** - 1%.

[†] dane z 2011 r. obejmują trzy pierwsze kwartały roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BAEL i danych PESEL pozyskanych z Banku Danych Lokalnych GUS.

Dzięki danym BAEL możliwe jest pokazanie m.in., że udział osób z wyższym wykształceniem wśród migrantów wewnętrznych jest dwukrotnie wyższy niż ogółem w populacji (28.2% vs. 14.0%) oraz że istotny udział (7.0%) wśród migranckich gospodarstw domowych stanowią te, do których w ciągu roku poprzedzającego badanie przybył członek, nie będący osobą spokrewnioną z głową rodziny (w grupie niemobilnych gospodarstw domowych udział osób niespokrewnionych z głową rodziny stanowi zaledwie 0.5%). Pozostałe statystyki dotyczące struktury strumienia migracji wewnętrznych w Polsce w ostatnich latach pokazują, jak silnie zaznacza się w procesach krajowej mobilności wzorzec rodzinny, w ramach którego główną motywacją dla zmiany miejsca zamieszkania jest owej rodziny powstanie, rozpad lub połączenie się. Co ciekawe, wszystkie te procesy daje się w ramach analiz prowadzonych przy użyciu danych BAEL wyraźnie wyodrębnić⁴. Pogłębione korelacyjne badania mikroanalizy z wykorzystaniem modelu regresji logistycznej potwierdziły ponadto rysowany w dotychczasowej literaturze (choć na znacznie mniejszą skalę) suburbanizacyjny charakter wędrowek w ramach kraju (por. np. Lisowski 2010; Kajdanek 2012).

Przekonanie co do wiarygodności podstawowego źródła danych wtórnych wykorzystywanych w rozprawie pozwoliło na weryfikację hipotez badawczych. Kolejność ich dowodzenia była zgodna z logiką – pokazanie podobieństwa strukturalnego obu procesów (H2) poprzedzało odpowiedź na pytanie o ich substytucyjność (H1), ta zaś pozwalała na analizy preferencji względem różnych form mobilności (H3).

⁴ Co być może jeszcze ciekawsze w kontekście przyspieszających w dającej się przewidzieć przyszłości procesach starzenia się populacji, łączenie rodzin w Polsce polega nie tylko na migracjach partnerów czy małżonków, ale również na przeprowadzkach osób, określających się jako rodzice bądź teściowie głów rodzin.

Próby uchwycenia podobieństwa procesów mobilności zagranicznej i mobilności wewnętrznej dokonano w niniejszej pracy na dwa sposoby. Po pierwsze zestawiono oszacowania parametrów równania prawdopodobieństwa podjęcia obu typów wędrówek odnotowanych w danych BAEL w latach 2007-2011 wyjaśnianego wartościami takich zmiennych niezależnych jak: płeć, wiek, stan cywilny, wykształcenie, klasa miejscowości zamieszkania, województwo, wielkość gospodarstwa domowego i usytuowanie w jego strukturze, główne źródło utrzymania oraz (ewentualnie) areal upraw⁵ (por. Tabela 2). Pokazują one znaczne różnice w profilu osób podejmujących oba typy wędrówek. W obu wypadkach to mężczyźni są bardziej skłonni do wędrówek, jednak wśród migrantów zagranicznych skłonność ta zaznacza się wyraźniej. Inny jest też wzorzec migrowania ze względu na wiek (a zapewne też i fazę cyklu życia) – najwyższą skłonnością do mobilności wewnętrznej cechują się ludzie młodszy (w wieku 18-24), wpłatając prawdopodobnie przeprowadzki w swą karierę edukacyjną. Mobilność zagraniczna z kolei w dużo większym stopniu angażuje osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (co potwierdza dotychczasowe badania nad poakcesyjną emigracją z Polski, zob. Grabowska-Lusińska, Okólski 2009), zamieszkiwanie na wsi w jednym wypadku – emigracji zagranicznej – do podjęcia migracji popycha (Grabowska-Lusińska, Okólski 2009), w przypadku migracji wewnętrznych staje się atrakcyjnym czynnikiem przyciągającym. Analiza ta skłania zatem do wniosku, że struktura społeczno-demograficzna obu strumieni jest zasadniczo różna. O tym, czy i na ile różna jest struktura motywacji do ich podjęcia przekonują wyniki dwóch kolejnych badań przeprowadzonych w niniejszej pracy.

Tabela 2. Oszacowania ilorazów szans dla równania migracji wewnętrznych i migracji zagranicznych w modelu regresji logistycznej na podstawie BAEL, Polska, 2007-2011¹.

Zmienna niezależna	Migracje wewnętrzne, odds ratio (a)	Migracje zagraniczne, odds ratio(a)
Kategorie wiekowe:		
0-14 lat	22,25***	0,06***
15-17 lat	22,98***	0,31*
18-19 lat	36,57***	13,79***
20-24 lata	34,71***	33,54***
25-29 lat	20,20***	25,49***
30-34 lata	8,86***	12,93***
35-39 lat	4,90***	13,86***
40-44 lata	3,40***	20,55***
45-49 lat	2,60***	20,28***
50-54 lata	1,70***	15,10***
55-59 lat	1,38***	6,27***
60-64 lata	1,23	1,59
Płeć:		
Mężczyzna	1,25***	2,06***
Wykształcenie		
Wyższe	2,05***	1,64***
Średnie zawodowe i policealne	1,55***	2,06***
Średnie ogólnokształcące	1,63***	1,63***
Zasadnicze zawodowe	1,35***	2,56***
Stan cywilny		
Kawaler, panna	0,52***	1,09
Żonaty, mężatka	0,48***	1,51*
Wdowiec, wdowa	0,73***	1,25
Klasa miejscowości:		

⁵ W praktyce jest to najszerszy zestaw zmiennych, jaki można wykorzystać w modelu szacującym prawdopodobieństwo migracji zagranicznej, dla której, z uwagi na fakt nieobecności migrantów zagranicznych w kraju w momencie badania, lista zmiennych jest ograniczona.

Wieś	0,82***	0,84**
Główne źródło utrzymania		
Praca najemna	0,56***	0,26***
Praca we własnym gospodarstwie rolnym	0,53***	0,24***
Praca na własny rachunek poza rolnictwem indywidualnym	0,59***	0,21***
Emerytura	0,63***	0,23***
Renta	0,59***	0,33***
Zasiłek dla bezrobotnych	0,71	0,71
Świadczenie przedemerytalne	0,89	0,19***
Inne świadczenie społeczne	0,55***	0,19***
Stopień pokrewieństwa		
Głowa rodziny	0,35***	0
Mąż, żona, partner, partnerka	0,45***	0,72
Syn, córka	0,08***	2,96***
Zięć, synowa	0,96	2,99***
Ojciec, matka, teść, teściowa	0,95	4,69***
Dziadek, babcia, wnuk, wnuczka	0,12***	4,33***
Brat, siostra	0,29***	2,37**
Wujek, ciotka, dalszy krewny	0,58***	1,73
Liczba członków gospodarstwa domowego		
1 osoba	3,07***	0,36***
2 osoby	2,49***	1,11
3 osoby	1,64***	1,07
4 osoby	1,18***	1,13
Liczba członków gospodarstwa domowego poniżej 15 r. życia		
1 dziecko	0,8	1686,99***
2 dzieci	0,91	8,04***
3 dzieci	0,82***	3,08***
Wielkość areálu upraw		
Brak działki rolnej	1,43***	1,01
Do 5 ha	1,43**	2,34***
5.01 ha – 10 ha	1,12	1,45
10.01 ha – 20 ha	1,04	1,14

(a) poziom istotności: * - 10%; ** - 5%; *** - 1%.

↑ dane z 2011 r. obejmują trzy pierwsze kwartały roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BAEL.

Uzyskane powyżej wyniki wskazujące na silny wzorzec rodzinny w przypadku mobilności wewnętrznej prowokują do naturalnego z punktu widzenia ekonomii pytania o to **czy i na ile bodźce ekonomiczne (zwłaszcza zaś te płynące z rynku pracy) są istotne dla podejmowanych decyzji migracyjnych w obrębie kraju**. Zarówno literatura teoretyczna z zakresu studiów migracyjnych (ograniczając się do najważniejszych pozycji: Ravenstein 1889; Sjaastad 1962; Harris, Todaro 1970; Stark, Bloom 1985), prace empiryczne dotyczące mobilności zagranicznej Polaków w ostatnich latach (m.in. Jaźwińska-Motyłska, Okólski 2001; Jończy 2010) jak i nieliczne prace mówiące o strukturze mobilności wewnętrznej Polaków w makroskali (Bornhorst, Commander 2004) sugerują bowiem, że powinny one mieć istotne znaczenie. I, jak pokazują wyniki analiz, mają – osoby mobilne wewnętrznie częściej niż osoby niemobilne wraz ze zmianą miejsca zamieszkania zmieniają też status na rynku pracy⁶. Co więcej, zmiany te polegają głównie na impulsie skłaniającym do wejścia na rynek pracy a także sprzyjają sukcesowi zawodowemu i zarobkowemu poprzez zmianę statusu osoby z bezrobotnej na pracującą (por. Tabela 3).

⁶ Niestety, dane BAEL nie pozwalają na uchwycenie sekwencji tych dwu zdarzeń.

Tabela 3. Macierze przejścia^a pomiędzy stanami na rynku pracy w odstępie roku dla osób niemobilnych (komórki zacieniowane) i migrantów wewnętrznych (komórki niezacieniowane) w wieku co najmniej 15 lat (w proc.), Polska, 2007-2011[†].

Status na rynku pracy w momencie badania → Status na rynku pracy na rok przed badaniem ↓	Pracujący		Bezrobotni		Bierni zawodowo		N	
Pracujący	91.9	87.8	2.6	5.3	5.4	6.9	237 617	2 690
Bezrobotni	28.3	43.0	42.5	34.8	29.2	22.1	29 952	309
Bierni zawodowo	5.2	22.1	2.6	8.8	92.1	69.2	223 691	2 149
N	238 699	2 970	24 859	439	227 703	1 739	491 260	5 148

^aW każdym wierszu macierzy przejścia znajduje się rozkład prawdopodobieństwa zmiennej zdającej sprawę z aktualnego statusu na rynku pracy dla osób o danym statusie na rynku pracy przed rokiem; wartości prawdopodobieństw podano w proc., sumują się do 100.

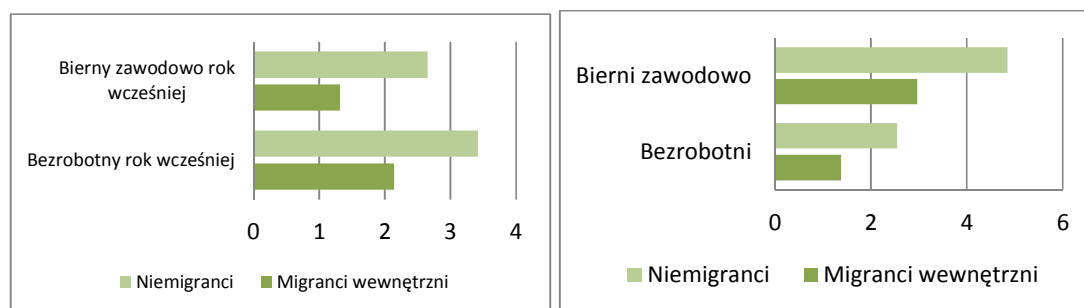
[†] dane z 2011 r. obejmują trzy pierwsze kwartały roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BAEL.

Wynik ten pozostaje w mocy przy kontroli innych zmiennych mogących potencjalnie wpływać na sytuację na rynku pracy. Jeśli zdefiniujemy *ex post* cel migracji wewnętrznej jako zarobkowy wówczas, gdy bycie migrantem wewnętrznym zmienia (zmniejsza) szansę bycia osobą bezrobotną, natomiast cel zawodowy będzie identyfikowany z istotnym wpływem zmiany miejsca zamieszkania na szansę bycia osobą bierną zawodowo, wówczas należy stwierdzić, że migracje wewnętrzne w istocie realizują zarówno jeden jak i drugi cel (por. Rysunek 1). Wniosek ten, niezwykle ważny, bo nie wynikający jednoznacznie z dotychczasowych badań, przyczynia się do wzmocnienia hipotezy o substytucyjności obu typów migracji. Fakt, że osoby mobilne wewnątrz kraju z większym prawdopodobieństwem stają się aktywne na rynku pracy i częściej odnoszą na nim sukces, sugeruje pewne podobieństwo z procesami mobilności zagranicznej⁷. Zatem cechy strukturalne obu typów mobilności nawet jeśli nie są takie same, to są podobne przynajmniej na tyle, by uznać, że można traktować je jako **alternatywne strategie w zakresie mobilności zawodowej**.

⁷ Na podstawie danych BAEL można szacować, że w latach 2007-2011 ponad 90% emigrantów czasowych wyjechało za granicę w związku z wykonywaniem bądź poszukiwaniem pracy (Fihel 2011: 64-65).

Rysunek 1. Wartości współczynników β w równaniu bezrobocia (lewy panel) i równaniu bierności zawodowej (prawy panel) dla interakcji zmiennej „status na rynku pracy przed rokiem”^a oraz „zmiana miejsca zamieszkania w ciągu ostatniego roku”^b w modelu wielomianowym wyjaśniającym aktualny status na rynku pracy, Polska, 2007-2011[†].

^a kategoria odniesienia: „pracujący”;

^b kategoria odniesienia: „to samo miejsce zamieszkania w ciągu ostatniego roku” (niemigranci).

[†] dane z 2011 r. obejmują trzy pierwsze kwartały roku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BAEL.

Kluczowa dla rozważań prowadzonych w niniejszej rozprawie hipoteza o substytucyjności migracji wewnętrznych i migracji zagranicznych była weryfikowana z wykorzystaniem informacji o wielkości obu strumieni w latach 1990-2011 oraz w wybranych latach tego okresu w podziale na województwa pochodzenia migrantów. W obu przypadkach udało się dostrzec charakterystyczne zależności w rozwoju analizowanych procesów – współczynnik korelacji rang Spearmana dla czasowej emigracji z Polski w latach 2008-2010 mierzonej w badaniu BAEL i strumienia rejestrowanych migracji wewnętrznych wyniósł 0.661 ($p = 0.005$), podobnie dodatnia zależność pomiędzy tymi wielkościami została uwidoczniła w analizie kointegracji szeregów, dla której podstawą było równanie:

$$y_t = \alpha_2 + \beta_2 \cdot z_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

gdzie y_t oznacza wielkość strumienia migracji wewnętrznych w roku t a z_t wielkość strumienia emigracji czasowej zagranicę na podstawie BAEL w roku t . Oszacowanie parametru β_i wyniosło 0.2714 ($p = 0.0159$), a wektor kointegrujący przyjął postać: [1; -395510; -0.2714]. A zatem **wzrostowi skali mobilności wewnętrznej towarzyszył przeciętnie w analizowanym okresie wzrost skali emigracji czasowej za granicę**. W świetle dotychczasowej literatury (Baines 1985; Korcelli 1994) wynik ten należałoby uznać za przeczący hipotezie o substytucyjności – ta ostatnia miałaby bowiem implikować odwrotną zależność pomiędzy wielkościami obu strumieni. Pytaniem pozostaje jednak, na ile fakt, iż współcześnie mamy do czynienia z niewielkimi (a w każdym razie porównywalnymi) barierami dla obu typów mobilności wpływa na wnioskowanie w tym zakresie. Skoro bowiem wzrost i spadek migracji wewnętrznej i zagranicznej z danego obszaru występuje w, statystycznie rzecz biorąc, tych samych momentach, może to oznaczać, że jest on wynikiem wielu niezależnych acz podobnych w swej istocie wyborów jednostkowych. A zatem być może na skutek działania pewnych czynników wypychających część emigrantów wybiera wędrowki wewnętrzne, część zaś zagraniczne. Uprawnione jest zatem podjęcie badań, w których zakłada się, że wyjazd za granicę i taki wewnątrz kraju rozpatrywane są

jako realne alternatywy. Tyle, że pytanie o mikropodstawy zachowań ludzkich rozstrzygnąć może jedynie analiza na poziomie jednostkowym.

Z uwagi na brak danych wtórnych umożliwiających tego typu analizy przeprowadzono na użytek niniejszej rozprawy autorskie badanie preferencji względem różnych form mobilności. Ma ono z jednej strony charakter sondażu – zostało przeprowadzone na próbie respondentów – z drugiej strony nosi znamiona badania eksperymentalnego. Przy możliwie pełnej kontroli warunków zewnętrznych respondenci zostali poproszeni o wykonanie pewnego zadania, w którym stawali przed hipotetyczną sytuacją wyboru oferty pracy charakteryzującej się pewnymi parametrami. Eksperymentalność badania nie wynikała z zastosowania klasycznego schematu eksperymentalnego (polegającego na podziale na grupę kontrolną i testową i trzystopniowej sekwencji od *pre-testu* przez aplikację bodźca po *post-test*) ale była bliższa rozumieniu eksperymentu w naukach takich jak fizyka czy chemia, z czego w ostatnich latach czerpie garściami również ekonomia (Krawczyk 2012). Celem tak stosowanego eksperymentu jest wypreparowanie pewnych schematów behawioralnych będących podstawą teorii ekonomicznych i poddanie ich procedurze falsyfikacji.

Miejscem przeprowadzenia badania były szkoły średnie zlokalizowane w niewielkim podkarpackim miasteczku – Sędziszowie Małopolskim. W 2010 r. liczyło ono niewiele ponad 7 tys. mieszkańców, było i do chwili obecnej jest siedzibą gminy miejsko-wiejskiej i częściową siedzibą powiatu ropczycko-sędziszowskiego. W 2010 r. przeprowadzono tam próbny spis, poprzedzający Narodowy Spis Powszechny 2011, co zadecydowało z kolei o tym, że stał się on lokalizacją kolejnego badania etnosondażowego realizowanego przez Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego. Spodziewano się, że podkarpackie miasto poza kilkusetletnią historią ma również, z uwagi na uwarunkowania regionalne, bogatą tradycję migracyjną⁸. W badaniu udział wzięli uczniowie wszystkich ostatnich klas szkół średnich w Sędziszowie Małopolskim (tj. Liceum Ogólnokształcącego oraz Technikum) obecni w szkole w dniu jego przeprowadzenia (tj. 12-13 kwietnia 2010 r.).

Zadanie eksperymentalne, na podstawie którego badane były preferencje względem przestrzennej mobilności zarobkowej, polegało na uszeregowaniu od najbardziej do najmniej preferowanej 12 alternatyw reprezentujących 12 różnych fikcyjnych ofert pracy na okres roku. Każda z nich charakteryzowała się dwoma parametrami (miesięczną kwotą oszczędności oraz lokalizacją miejsca pracy; por. Tabela 4) oraz została wydrukowana na niewielkiej odrębnej karcie tak, by ułatwić badanym ustalenie porządku preferencji. Każda możliwa kombinacja poziomów kwoty oszczędności oraz lokalizacji miejsca pracy była przedmiotem oceny respondentów.

---

⁸ Badanie eksperymentalne zostało zrealizowane jako część większego projektu badawczego obejmującego m.in. badanie sondażowe z wykorzystaniem nowatorskiej techniki konstrukcji próby (tzw. *Adaptive Cluster Sampling*) oraz badania jakościowe (por. Anacka, Jaźwińska i in. 2011). Wybór lokalizacji dla realizacji opisywanego badania wynikał więc z możliwości, jakie stworzyli autorze badacze z Ośrodka Badań nad Migracją UW, choć zostało ono zaprojektowane w ten sposób, by możliwie w pełni kontrolować wpływ ewentualnych zmiennych niezwiązanych z przedmiotem eksperymentu.

Tabela 4. Poziomy zmiennych, charakteryzujących oferty pracy w zadaniu eksperymentalnym.

Atrybut charakteryzujący oferty pracy	Poziomy
Kwota oszczędności	<ul style="list-style-type: none"> • 0 PLN • 200 PLN • 500 PLN • 1000 PLN
Lokalizacja miejsca pracy	<ul style="list-style-type: none"> • Miejscowość zamieszkania lub miejscowość w odległości pozwalającej na codzienne dojazdy. • Miejscowość w Polsce na tyle odległa od miejscowości zamieszkania, że niemożliwe są codzienne dojazdy. • Miejscowość za granicą.

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu zastosowano najbardziej powszechne podejście dla analizy typu *conjoint* – model addytywny oparty na klasycznej analizie wariancji (ANOVA, Kuhfeld 2010: 683), którego równanie w przypadku dwóch atrybutów wykorzystywanych w eksperymencie ma postać:

$$y_{ij} = \mu + \beta_{oszczędności,i} + \beta_{miejscę,j} + \varepsilon_{ij}, \quad (2)$$

przy założeniu, pozwalającym na identyfikację parametrów równania:

$$\sum_{i=1}^I \beta_{oszczędności,i} = \sum_{j=1}^J \beta_{miejscę,j} = 0. \quad (3)$$

Analiza zebranych danych pokazała, że, zgodnie z przewidywaniami, to **migracje wewnętrzne były silniej preferowane** (choć strategia niemobilności dominowała nad obiema strategiami migracyjnymi), niemniej jednak można było wyodrębnić grupę respondentów o odmiennej strukturze preferencji, która wskazywała np. na wysoką użyteczność czerpaną z pobytu za granicą⁹ (Tabela 5). Badanie pokazało jednak też niejednakowe traktowanie obu uwzględnianych atrybutów – dalece bardziej istotne były kwoty związane z wielkością zarobków nie zaś samo miejsce pracy.

Tabela 5. Miary pozycyjne rozkładów wartości *trade-off* pomiędzy poszczególnymi parami lokalizacji miejsc pracy.

Miary pozycyjne rozkładów	<i>trade-off</i> _{Sędziszów-Polska}	<i>trade-off</i> _{Polska-Zagranica}	<i>trade-off</i> _{Sędziszów-Zagranica}
Kwantyl rzędu 0.05	-283.43	-171.86	-171.86
Mediana	100.01	100.01	200.03
Kwantyl rzędu 0.95	989.89	1375.76	1605.42

Źródło: opracowanie własne.

⁹ O użyteczności czerpanej z pracy w różnych lokalizacjach informują oszacowania wartości *trade-off* pomiędzy nimi.

W badaniu podjęto ponadto próbę określenia zależności pomiędzy charakterystykami osobowymi respondentów a ich preferencjami co do strategii mobilności. Można na jego podstawie zauważyć pewne tendencje w przypadku osób, które preferują mobilność wewnętrzną zarówno nad mobilność zagraniczną jak i nie mobilność. Są one relatywnie lepiej sytuowane, częściej wykazują chęć dalszego kształcenia, częściej mieszkają w mieście i częściej są kobietami. Sugeruje to, że skłonność do mobilności wewnętrznej idzie w parze z lepszym wyposażeniem w kapitał ludzki.

Zestawienie wyników analizy *conjoint* z wynikami podejścia typu Choice Experiment Model pokazało, że uczniowie szkoły zawodowej (w odróżnieniu od licealistów), ci, którzy zamierzają zdawać na studia (w odróżnieniu od tych, którzy nie mają takiego zamiaru) oraz dzieci ojców o wykształceniu wyższym (w odróżnieniu od dzieci ojców, którzy ukończyli swą edukację na poziomie zasadniczym zawodowym; wykształcenie wyższe było tu poziomem odniesienia) charakteryzują się istotnie większym prawdopodobieństwem wyboru lokalizacji miejsca pracy wymagającej mobilności wewnętrznej w stosunku do prawdopodobieństwa wyboru oferty pracy w okolicach Sędziszowa Małopolskiego. Można postawić ostrożny wniosek, mówiący o tym, że wyższy poziom kapitału kulturowego skłania osoby u progu dorosłości do podjęcia mobilności zarobkowej wewnątrz kraju. Efekt ten nie był tak wyraźny dla równania obrazującego skłonność do mobilności zagranicznej – jedynie ci, którzy zadeklarowali chęć zdawania na studia wyższe okazali się bardziej skłonni do wyboru lokalizacji miejsca pracy za granicą. W świetle dotychczasowych badań nad mobilnością Polaków ważną konstatacją jest ponadto ta, która mówi relatywnej niechęci do mobilności zagranicznej osób, oceniających sytuację materialną swojej rodziny jako złą; preferują oni niemobilność względem mobilności zagranicznej, ale też mobilność wewnętrzną względem tej ostatniej.

Na marginesie rozważań o wpływie poszczególnych charakterystyk na wybór strategii migracyjnej przez młodych ludzi przywołać można pozornie mało interesujący wynik jednego z testów diagnostycznych wykonywanych standardowo przy szacowaniu modelu wielomianowej regresji logistycznej – testu Hausmana-McFaddena, sprawdzającego założenie o niezależności od alternatyw niezwiązanych (IIA) (Greene 2003: 724). Zastosowaną w tym wypadku procedurę testową (McFadden 1986) można interpretować w kategoriach eksperymentu, w którym jednostkom podejmującym decyzję o wyborze pomiędzy emigracją zagraniczną, migracją wewnętrzną i brakiem mobilności odbiera się jedną z wymienionych możliwości. Jej wynik zaś jako sugestię, że być może obie strategie nie są doskonale substytucyjne¹⁰.

Uzyskane w ramach badań prowadzonych na użytek niniejszej rozprawy wyniki pokazują, że optymistycznie zarysowana we wstępie wizja jakoby oba typy migracji w warunkach uwolnionej z większości ograniczeń mobilności zagranicznej i przy nadal istniejących, acz coraz mniej wyraźnych barierach dla rozwoju mobilności wewnętrznej, były

¹⁰ W tym miejscu należy zastrzec, że proponowanym dotychczas testom, mającym na celu zbadanie założenia IIA zarzuca się, iż są dalece niedoskonałe (Vijverberg 2011). Symulacje z wykorzystaniem metod Monte Carlo pokazały, że nawet w przypadku dużych prób (a ta pochodząca z prezentowanego eksperymentu z pewnością taką nie jest) rozkłady statystyki testowej są zasadniczo różne od postulowanych, w związku z czym nie powinno się porównywać *p-value* z testu Hausmana McFaddena z nominalnie przyjętym poziomem ufności (Fry, Harris 1996, 1998; Cheng, Long 2006). Nie wypracowano jednak alternatywnych rozwiązań, które zapełniłyby lukę powstałą po rezygnacji z obu testów w procedurach ekonometrycznych.

substytutami nie jest oczywista (por. Tabela 6). Wnioski z badania preferencji sugerują, że w sytuacji, gdy obie strategie wiążą się z identycznymi korzyściami finansowymi, wybór jednej z nich nie zależy od dostępności drugiej. Jednak odpowiednie bodźce ekonomiczne w postaci zróżnicowania korzyści finansowych sprawiają, że można wyznaczyć pewną cenę za którą respondent gotów byłby zmienić swój pierwotny wybór, nie tracąc na własnej satysfakcji. Są zatem obie strategie, i to jest główny wniosek płynący z zaplanowanych w pracy analiz, substytutami niedoskonałymi.

Tabela 6. Synteza najważniejszych wyników uzyskanych w ramach przeprowadzonych badań.

Hipotezy	Sposób weryfikacji i jej wynik
(H1) migracje wewnętrzne i migracje zagraniczne są wobec siebie substytucyjne	<p>Test 1. Analiza kointegracji szeregów czasowych dla wielkości obu strumieni w Polsce w latach 1990-2011 pokazała dodatnią zależność pomiędzy nimi</p> <p>Test 2. Analiza korelacji wielkości strumienia migracji zagranicznych i migracji wewnętrznych w Polsce w latach 2008-2010 z poszczególnych województw pokazała dodatnią zależność pomiędzy nimi</p> <p>Test 3. Test IIA w modelu wyboru strategii migracyjnej wśród absolwentów szkół średnich w Sędziszowie Małopolskim pokazał brak doskonałej substytucji pomiędzy mobilnością zagraniczną i wewnętrzną.</p>
(H2) procesy mobilności wewnętrznej i mobilności zagranicznej wykazują się obecnie znaczącym podobieństwem i nie istnieją różnice pomiędzy migracją wewnętrzną i migracją zagraniczną w zakresie selektywności tego procesu	<p>Test 4. Parametry modelu regresji logistycznej pokazują różnice we wpływie niemal wszystkich zmiennych niezależnych (m.in. wieku, wykształcenia, miejsca pobytu, roli pełnionej w gospodarstwie domowym) na prawdopodobieństwo podjęcia obu typów mobilności.</p> <p>Test 5. Parametry modelu wielomianowego dla przewidywania statusu respondenta na rynku pracy dowodzą, że migracje wewnętrzne (podobnie jak migracje zagraniczne) w sposób istotny wiążą się z mobilnością na rynku pracy i podnoszą prawdopodobieństwo zarówno znalezienia pracy jak i aktywizacji w przypadku osób biernych zawodowo.</p>
(H3) Migracje wewnętrzne są strategią preferowaną nad migracje zagraniczne	<p>Test 6. Badanie preferencji pokazało, że znakomita większość respondentów preferuje migracje wewnętrzne nad migracje zagraniczne, jeśli tylko korzyści finansowe związane z ich podejmowaniem są porównywalne. Zależność ta jest dużo bardziej wyraźna u osób lepiej wyposażonych w kapitał kulturowy.</p>

Podstawowy wniosek wysnuty na gruncie rozważań prowadzonych w niniejszej rozprawie, mimo że mało spektakularny, jest z punktu widzenia rozwoju studiów nad mobilnością brzemienno w skutki. Implikuje on bowiem konieczność integracji zarówno na poziomie teoretycznym jak i empirycznym dwu zupełnie odrębnych nurtów badawczych, gdyż zależność pomiędzy zjawiskami z zakresu migracji wewnętrznych i zagranicznych jest zbyt silna i widoczna zarówno na najniższym poziomie analizy (preferencji i zachowań jednostek) jak i w makroskali, by można było ją zaniedbać.

* * *

Zdziwienia jakie towarzyszyło mi w początkach pracy nad rozprawą zostało przekute nie tylko w przedstawione w referacie wnioski, ale również w listę pytań i planów badawczych oraz przekonania co do tego, w jaki sposób badania te miałyby być prowadzone. Po pierwsze więc obiecujące wydaje się podejście eksperymentalne w badaniu preferencji co do mobilności zarówno w zakresie rozpoznania podstaw samego procesu decyzyjnego towarzyszącego migracjom jak i z uwagi na jego możliwości predykcyjne. Obiecujące jest wykorzystanie w badaniach nad mobilnością (również wewnętrzną) pozarejestrowych źródeł danych w tym zwłaszcza Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności. Obiecujące jest wreszcie rozszerzenie analiz dotyczących substytucyjności z jednej strony na inne formy mobilności w duchu myśli autora niezwykle inspirującej koncepcji Przejścia Mobilności Przestrzennej (Zelinsky 1971), z drugiej na inne kraje, w których bariery dla obu typów mobilności są porównywalne (m.in. USA i Chiny). Kierunki te wyznaczają moją perspektywę badawczą na najbliższe lata.

- Anacka, M., Jaźwińska, E., Kaczmarczyk, P., Kopczyńska, J., Łukowski, W., Mostowska, M., Napierała, J., Okólski, M. 2011. Mobilność i migracje w dobie transformacji - wyzwania metodologiczne. Raport z realizacji projektu badawczego, w: P. Kaczmarczyk (red.), *Etnsonodążowe podejście do badania migracji jako procesu społecznego*. Warszawa: Wyadwnictwo Naukowe Scholar, s. 68-153.
- Baines, D. 1985. *Migration in a mature economy : emigration and internal migration in England and Wales, 1861-1900*. Cambridge Cambridgeshire ; New York: Cambridge University Press.
- Bornhorst, F., Commander, S. 2004. Regional Unemployment and its Persistence in Transition Countries, w: *IZA Discussion Paper*, vol. 1074, s. 27.
- Cheng, S., Long, J. S. 2006. Testing for IIA in the Multinomial Logit Model, w: *Sociological Methods & Research*, vol. 35, s. 583-600.
- Fihel, A. (red). 2011. *Recent Trends in International Migration. The 2011 SOPEMI Report*. Warszawa: Ośrodek Badań nad Migracjami.
- Fry, T. R. L., Harris, M. N. 1996. A Monte Carlo Study of Tests for the Independence of Irrelevant Alternatives Property, w: *Transportation Research Part B: Methodological*, vol. 30, s. 19-30.
- Fry, T. R. L., Harris, M. N. 1998. Testing for Independence of Irrelevant Alternatives: Some Empirical Results, w: *Sociological Methods & Research*, vol. 26, s. 401-423.
- Grabowska-Lusińska, I., Okólski, M. 2009. *Emigracja ostatnia?* Warszawa: Scholar.
- Greene, W. H. 2003. *Econometric Analysis*. New York: Prentice Hall.
- Harris, J. R., Todaro, M. P. 1970. Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis, w: *The American Economic Review*, vol. 60/1, s. 126-142.
- Jaźwińska-Motyłska, E., Okólski, M. 2001. *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Warszawa: Scholar.
- Jończy, R. 2010. *Migracje zagraniczne z obszarów wiejskich województwa opolskiego po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Wybrane aspekty ekonomiczne i demograficzne*. Opole-Wrocław: Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Kajdanek, K. 2012. *Suburbanizacja po polsku*. Kraków: Nomos.
- King, R., Skeldon, R. 2010. 'Mind the Gap' Integrating Approaches to Internal and International Migration, w: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 36/10, s. 1619-1646.
- Korcelli, P. 1994. On interrelations between internal and international migration, w: *Innovation: Journal of Social Sciences*, vol. 7/2, s. 151-163.
- Krawczyk, M. 2012. Podstawy: filozofia metody eksperymentalnej w ekonomii, w: M. Krawczyk (red.), *Ekonomia eksperymentalna*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska, s. 17-32.
- Kuhfeld, W. F. 2010. *Marketing Research Methods in SAS. Experimental Design, Choice, Conjoint, and Graphical Techniques*. Cary, NC: SAS Institute Inc.
- Kupiszewski, M. 2005. Substitution of Internal Migration with International Migration as an Adjustment to Economic Shocks in Poland. Population Association of America. 2012 Annual Meeting Program, 3-5 May 2012, San Fransisco.
- Lee, E. 1966. A theory of migration, w: *Demography*, vol. 3.
- Lisowski, A. 2010. Suburbanizacja w Obszarze Metropolitalnym Warszawy, w: S. Ciok, P. Migoń (red.), *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*. Wrocław: Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, s. 93-108.
- McFadden, D. 1986. The Choice Theory Approach to Market Research, w: *Marketing Science*, vol. 5/4, s. 275-297.

- Okólski, M. 2001. Mobilność przestrzenna z perspektywy koncepcji migracji niepełnej, w: E. Jaźwińska, M. Okólski (red.), *Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu*. Warszawa: SCHOLAR, s. 31-61.
- PAN, I. 1972. *Modele migracji. Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*. Warszawa: Instytut Geografii PAN.
- Pryor, R. J. 1981. Integrating international and internal migration theories, w: M. M. Kritz, C. B. Keely, S. M. Tomasi (red.), *Global trends in migration : theory and research on international population movements*. Staten Island, N.Y.: Center for Migration Studies, s. 110-129.
- Ravenstein, E. G. 1889. The Laws of Migration, w: *Journal of the Royal Statistical Society*, vol. 52/2, s. 241-305.
- Salt, J., Kitching, R. 1992. The relationship between international and internal labour migration, w: A. Champion, A. J. Fielding (red.), *Migration Processes and Patterns. Volume 1: Research Progress and Prospects*. London: elhaven, s. 148-162.
- Sjaastad, L. A. 1962. The Costs and Returns of Human Migration, w: *The Journal of Political Economy*, vol. 70/5, s. 80-93.
- Stark, O., Bloom, D. E. 1985. The New Economics of Labor Migration, w: *The American Economic Review*, vol. 75/2, s. 173-178.
- Śleszyński, P. 2011. Oszacowanie rzeczywistej liczby ludności gmin województwa mazowieckiego z wykorzystaniem danych ZUS, w: *Studia Demograficzne* vol. 160/2, s. 35-57.
- Thomas, B. 1954. *Migration and economic growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomas, B. 1973. Migration and economic growth; a study of Great Britain and the Atlantic economy, w, s. xxxi, 498 p.
- Vijverberg, W. 2011. Testing for IIA with the Hausman-McFadden Test w: *IZA Discussion Paper*, vol. 5826.
- Willekens, F. 2007. Models of migration: observations and judgements, w: J. Raymer, F. Willekens (red.), *International Migration in Europe: Data, Models and Estimates*. Chichester: Wiley, s.
- Wolpert, J. 1965. Behavioral aspects of the decision to migrate, w: *Papers in Regional Science*, vol. 15/1, s. 159.
- Zelinsky, W. 1971. The Hypothesis of the Mobility Transition, w: *Geographical Review*, vol. 61/2, s. 219-249.